

# Recenze

**TOMÁŠ NEJESCHLEBA**

Katedra filozofie

Filozofická fakulta Univerzity Palackého

Křížkovského 12

779 00 Olomouc

tomas.nejeschleba@upol.cz

## RECENZOVANÁ KNIHA

Ulrich G. Leinsle. 2020. *Úvod do scholastické teologie*. Přeložil Martin Pokorný. Praha: Karolinum

<https://doi.org/10.5507/aither.2024.010>

— Řezenský profesor filosofie Ulrich Gottfried Leinsle není v Česku neznámou osobností. Mnozí jsme jej potkali na konferencích pořádaných i v České republice a věnovaných především druhé scholastice, neboť ta představuje hlavní oblast jeho badatelského zájmu. Leinsleho původní zaměření byla medievistika, avšak od doby své habilitace, v níž se věnoval metafyzice v protestantské filosofii konce 16. a začátku 17. století (*Das Ding und Methode. Methodische Konstitution und Gegenstand der frühen protestantischen Metaphysik*. Augsburg 1988), se Leinsle začal soustřeďovat na myšlení raně novověké a speciálně na druhou scholastiku. Je u nás znám i jako člen řádu premonstrátů, respektive jako autor i do češtiny přeložené knihy o dějinách tohoto

společenství kanovníků (*Premonstráti*. Praha: Nakladatelství Plot 2020). Ve stejném roce, kdy se v němčině a péčí premonstrátské rodiny záhy i v češtině objevuje Leinsleho přehledová kniha o premonstrátech, vychází u nás i další jeho monografie – *Úvod do scholastické teologie*. Ačkoli její původní, německá verze vznikla již před třiceti lety (*Einführung in die scholastische Theologie*. Paderborn 1995), stojí stále za to ji prostřednictvím recenze přiblížit. Ostatně její anglický překlad, který vyšel v roce 2010 v CUA Press, vzbudil v anglofonním prostředí poměrně velkou pozornost a stal se hojně citovanou publikací v pracích o scholastické středověké i novověké teologii a filosofii.

Úvodem je třeba upozornit, že i když kniha nese v titulu spojení „scholastická

teologie“, nejedná se ani o příručku určenou výhradně pro teology nebo studenty teologie (byť Leinsle psal knihu do ediční řady zaměřené na vysokoškolské studenty) ani o knihu speciálně teologickou. Již způsob, jakým Leinsle v první kapitole vymezuje předmět knihy, prozrazuje jeho filosofický přístup. Leinsle si všímá dějinných proměn významů slov „scholastický“ a „scholastika“ a upozorňuje, že jejich spojení se středověkou filosofií a teologií je až novověké (Erasmus Rotterdamský, Martin Luther). Když se následně, v diskusi s různými metodologickými přístupy, pokouší o definici scholastické teologie, nespokojuje se s jejím sepětím se školami nebo s kritériem vědeckosti a racionality (to platilo i v patristice), spíše se kloní k „časově podmíněným“ standardům racionality a vědeckosti, přičemž po metodologické stránce jde podle něj ve scholastice o „myšlení z textu“. Z důvodů zmíněné časové proměnlivosti tak nelze podle Leinsleho dospět k definici scholastické teologie (a filosofie) jako jednotného útvaru, nýbrž, a o to právě Leinslemu v knize jde, je „možné pouze geneticky zrekonstruovat její historii“ a uchopit tak její „problematiku, metodiku a výsledky“. Čtenáři doporučuji nepřeskočit tento metodologický úvod. Již Leinsleho analýza jednotlivých přístupů slavných historiků středověké filosofie, jako Martina Grabmanna, Maurice de Wulfa a dalších, stojí za přečtení, stejně jako východisko, které navrhuje. Osobně dobře rozumím Leinsleho námitkám vůči různým předchozím definicím scholastické teologie jako nedostatečným nebo příliš zužujícím. Jen nemohu nepoznamenat, že záměr uchopit genezi

scholastické teologie, aniž by bylo vymezeno, co scholastická teologie vlastně je, otevírá poměrně rozsáhlý prostor, do kterého lze zahrnout mnohé, a zároveň mnohé z něj vyřadit, snad na základě nějaké intuice, v tomto případě autorovy, do níž se může promítat jeho formace. Ale vraťme se zpět k recenzovanému textu.

Z naznačeného vymezení, respektive nevymezení pojmu scholastická teologie vyplývá chronologický přístup, který Ulrich Leinsle volí a který se propisuje do struktury knihy. Po krátké předmluvě k českému vydání (Leinsle toto vydání věnuje koryfeji českého bádání o středověké a druhoscholastické filosofii Stanislavu Sousedíkovi) a zmiňovaném metodologickém úvodu, v němž aristotelsky analyzuje pojmy, se kterými pracuje, následuje šest oddílů věnovaných jednotlivým etapám vývoje scholastiky. Způsob členění není vzhledem ke zvolenému diachronnímu přístupu překvapivý; koresponduje s běžným pohledem na dějiny idejí v západní civilizaci v souladu s dějinami obecnými. Leinsle začíná patristikou, v níž dochází k formulaci problematiky i metody, na kterou navazuje raná scholastika. Třetí oddíl je věnován scholastice vrcholné, respektive univerzitní, a oddíl následující pak scholastice pozdní, předreformační. Dále v knize patří prostor humanismu a reformaci, aby se Leinsle konečně zaměřil na novověkou, tzv. druhou scholastiku. Místo závěru nabízí Leinsle stručný výhled do období osvícenství a novoscholastiky. Přiblížme nyní jednotlivé oddíly.

Leinsle na počátku svého výkladu zdůrazňuje, že středověká teologie není dobře uchopitelná bez odkazu

církevních Otců. Proto v prvním oddíle přibližuje čtenáři způsob, jak byla teologie chápána v patristice, a ještě přesněji, jaký byl vztah teologie a filosofie počínaje listy sv. apoštola Pavla s odkazem na bláznovství kříže v 1 Kor, 1,18-21 (jen upozorňuji, že v českém vydání je zkratka prvního listu Korintským uvedena nezvykle, nebo chybně jako 1 Ko. Zkratka Ko je totiž běžně používána pro list Koloským). Centrální místo v tomto prvním oddílu zaujímá pojetí vztahu mezi *auctoritas* a *ratio* se speciálním zaměřením na dílo Aurelia Augustina. Tedy objevuje se zde problém „racionálního oprávnění věroučné autority“ a racionálního uchopení obsahů víry, které tvoří „hlavní momenty teologie“ (str. 35). Leinsle přibližuje, jak se programem scholastické teologie stává probírání teologických témat racionálními (filosofickými) prostředky. Věnuje zde pozornost také formálním stránkám školské (scholastické) teologie, tedy jejím jednotlivým formám apod.

Druhý oddíl je věnovaný „Sebeporozumění raněscholastických teologů“, počínaje Janem Scotem Eriugenou a konče Petrem Lombardským a jeho *Knihou sentencí*. Leinsle sleduje metodologickou linii Eriugenova rozumového zkoumání, která v určitém smyslu, s odkazem na Augustina, pokračuje u Anselma z Canterbury a jeho rozumového nahlížení obsahů víry, jakož i u Hugona ze sv. Viktora v jeho systematizaci biblické teologie. Sleduje i odlišný přístup Petra Abaelarda a jeho logický rozbor autoritativních textů, který se odrazí v *Sentencích* Petra Lombardského. Dává prostor, byť poměrně omezený, i teologii monastické,

cisterciácké, jakoby protikladné vůči scholastické. Zde se recenzentovi vtírá otázka, zda nebyly klášterní školy také školami teologie? (K tomu srv. nedávno do češtiny přeloženou knihu Doma Jeana Leclercqa OSB, *Láska literatury a touha po Bohu. Úvod do četby středověkých monastických autorů*, přel. M. Štěpánková, Praha, Krystal OP 2023.) Snad by bylo možné odpovědět, že jejich cílem nebyla *scientia*, vědění, věda, nýbrž *sapientia* – moudrost. Není však právě v tomto případě použito kritérium dobově podmíněné vědeckosti spíše jako extrapolace pozdějšího uchopení základních principů aristotelské vědy?

Leinsleho výklad směřuje k vrcholnému středověkému období teologie pěstované na univerzitách, které bylo zásadně ovlivněno znovuoobjevením aristotelské filosofie. Leinsle ukazuje, jak se aristotelské pojetí vědy z *Druhých analytik* promítlo do univerzitních diskusí o vědecké povaze teologie a do nového promýšlení vztahu mezi teologií a filosofií, což zároveň vedlo ke střetávání mezi augustinským a aristotelským přístupem. Nevěnuje se tak pouze a výhradně Tomáši Akvinskému, nýbrž stejnou měrou i Albertu Velikému, Bonaventurovi, Vilému de la Mare, Jindřichovi z Gentu a Jiljímu Římskému (Aegidius Romanus) a několika dalším vrcholně středověkým autorům.

Scholastiku, kterou běžně nazýváme jako pozdní, tedy období čtrnáctého a patnáctého století, Leinsle rozebírá v oddíle nazvaném „Teologie mezi školským sporem a církevní reformou“. Všimá si společenských změn, které se promítly do univerzitního studia a vyústily

jak ve společenskou kritiku, u Johna Viklefa nebo Jana Husa, tak v kritiku scholastiky v hnutí *devotio moderna*. Věnuje pozornost mnoha autorům z daného období od Jana Dunse Scota přes Mistra Eckharta a Viléma Ockhama až po Marsilia z Inghen a Gabriela Biela, přičemž jako společného jmenovatele jejich teologických snah identifikuje problém jistoty (v nejisté době).

Nejkratší oddíl knihy je věnován „Humanistické a reformistické proměně teologie“ v šestnáctém století. Ze způsobu, jak o tomto období Leinsle pojednává, nelze nevyčíst kritický tón. Jistě, objevuje se zde důraz na heslo *ad fontes*, tedy na návrat k původním textům jak v latině, tak především v řečtině a hebrejštině, ten zároveň Leinsle prezentuje jako odklon od scholastické metody disputace a především jako eliminaci Aristotela z teologie, což podmiňovalo vědecký charakter teologie. A tak i když Leinsle dává prostor humanismu Erasma Rotterdamského a humanisticko-reformátorskému myšlení Martina Luthera, více jej zajímá nová systematika, ať už v podání Filipa Melanchthona či Jana Kalvína na straně reformační, nebo Kajetána na straně katolické.

Není překvapivé, že Leinsleho kniha vrcholí v oddíle věnovaném druhé scholastice. Vždyť Leinsle je na druhou, či jak sám píše „barokní“ scholastiku odborníkem, avšak to není jediným důvodem. Celá publikace k tomuto období jakoby směřuje svým důrazem na vědecký charakter teologie inspirovaný aristotelickou metodologií. A Leinsle má pravdu v tom, že ve studiu druhé scholastiky je stále mnoho slepých míst, což platí

i dnes, ačkoli se za dobu od prvního vydání německé knihy již udělalo hodně, a to i zásluhou českých badatelů. Leinsle se v tomto oddíle věnuje druhoscholastické teologii protestantské, českého čtenáře jistě může zaujmout podkapitola věnovaná Johannu Heinrichu Alstedovi, učiteli Jana Amose Komenského. Avšak Alsted není jedinou postavou, které Leinsle dává ve své knize prostor. Vedle kapitol věnovaných luteránské scholastice zde nalezneme pododdíl věnovaný katolickým autorům, který je zaměřený víceméně na jeden konkrétní problém, a to na téma milosti a vztahu ke svobodné vůli. Opět z bohemikálního hlediska je možné vyzdvihnout kapitolu o pražském jezuitovi Rodrigu de Arriaga či kapitolu o analýze vztahu Caramuela z Lobkowicz ke kauze kopernikanismu a Galilea Galileiho. Závěrečná kapitola o pokračování scholastiky v dalších stoletích stručně hodnotí novoscholastiku jako zúžení konceptu scholastiky, avšak zároveň jako období, v němž se rodí historická analýza scholastické teologie úzce propojené s filosofií, jež analyzuje její klady i zápory a bere vážně otázky, které scholastická teologie formuluje. Zdá se, že to je i jakýmsi „krédem“ premonstráta Ulricha Leinsleho.

Leinsleho kniha není monotematická. Naopak témat se v jeho výkladu scholastické teologie objevuje velké množství. Je zde také mnoho autorů, kterým se věnuje pozornost. Je přirozené, že u tak širokého dějinného záběru a detailního vhledu do myšlení jednotlivých autorů i epoch Leinsle ne vždy prezentuje svůj vlastní výzkum. Ten stojí především za druhoscholastickými

kapitolami a za některými kapitolami z období středověku. Jinak však Leinsle vychází z relevantní sekundární literatury a důkladně odkazuje i na primární zdroje. Jen škoda, že české vydání nezohlednilo, že některé z citovaných zdrojů existují i v českých překladech, počínaje patristickými Otcí. Na druhou stranu kniha, i když je úvodem, nepředpokládá čtenáře zcela neobeznámeného s problematikou. Takový, již věci znalý čtenář je snad s to si příslušnou literaturu vyhledat. Pro již částečně poučeného čtenáře, např. zájemce o středověkou filosofii, může proto být kniha, domnívám se, velmi užitečnou. Představuje vhled do dějin teologie, do dějin, které se poměrně výrazně odlišují od současného teologického

diskurzu a které jsou v Leinsleho podání provázány s dějinami filosofie, a to tak úzce, že někdy lze mezi nimi táhnout dělicí čáru jen stěží. Kniha je zároveň obsahově velmi nabitá, informuje o mnoha autorech, kteří ne vždy představují kanonické postavy dějin myšlení, ať už teologie, či filosofie. I když Leinsleho vymezení scholastické teologie může být problematické, i když kniha neobsahuje vše, co by při jiném vymezení mohla, nebo co by mohla nabízet při dvojnásobném, trojnásobném rozsahu, rozšiřuje velice významným způsobem portfolio přehledové literatury o středověkém myšlení u nás, takže ji lze jen doporučit pozornosti zájemců o „odtažitě věci, jež zaměstnávají kanovníka“.